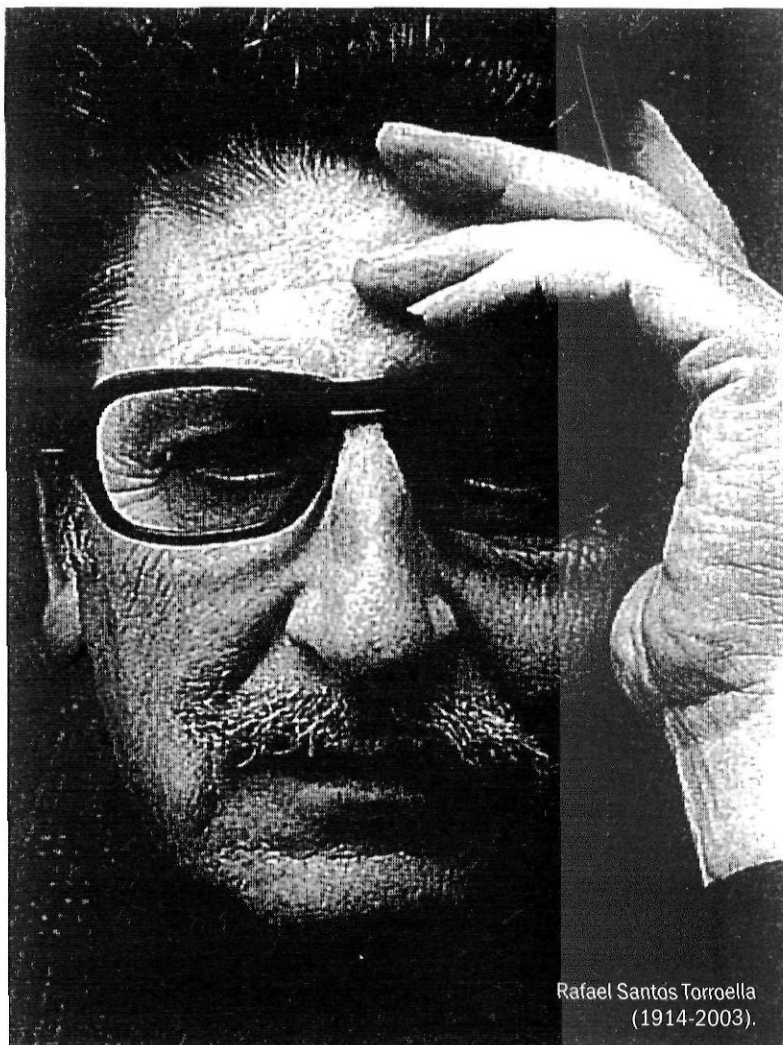

Lletres

Rafael Santos Torroella, la falsa ombra de Dalí

Moisés de Pablo

Si l'especialista en art i assagista Santos Torroella és conegut, és gràcies a la tasca divulgadora de l'obra i la vida daliniana, però el portbouenc és molt més que aquesta etiqueta. La seva tesi d'autor és recuperar la memòria cultural dels anys 20-30 del segle passat, anorreats pel franquisme, i d'esquitllada tornar als valors de llibertat, creativitat i lluita representats per la República. Per fer-ho, calia restablir la connexió entre els intel·lectuals catalans i els castellans; va ser també, doncs, un home-pont entre cultures. Per si tot plegat no fos prou important, parlem d'un poeta d'una sensibilitat exquisida.

Rafael Santos Torroella
(1914-2003).

El pensament

-Salvador Dalí-

«No se puede jugar a ser genio por-
el que se acaba siéndolo».

A *La tràgica vida de Salvador Dalí*.

-La ploma literària de Dalí-

«*Vida secreta* (1942) es la mejor
en su género de las creaciones literarias
de un artista de este siglo».

A *Dalí residente*.

-Portbou-

«Estás ahí, estabas escondido / en
el viento, la piedra, el agua leve: / míni-
mo, coloquial, atardecido. / Estabas,
puerto chico, puerto breve, / puerto
bueno, Port-Bou, apenas puerto, / ala
de sal que al aire no se atreve».

-Miró i la seva obra-

«si hay una frustración en su obra
más bien creo que pueda afectar a lo
que en ella cabe entender como estricta-
mente pictórico. Miró es, como alguien
dijo en una ocasión, un "pintor para poe-
tas" [...] No se olvide que la pintura
tiene, en sus grandes momentos, algo de
reconciliación con el mundo, o mejor,
con la vida, [...] mientras que la poesía,
también en las culminaciones del lirismo,
tiene, en sus profundas adivinacio-
nes, algo que conturba y estremece...».

-I un homenatge poètic a l'artista-

«La tija, el cargol, l'arrel / el paisat-
ge quan és l'home. / L'escò i, sempre,
la taula/ amb el seu pa, quiet, a sobre.
[...] el món, que és un alfabet, / amb la
llum amaga l'ombra. / El secret tenia
una clau. / Aquella clau era un home».

Poema titulat *Recordant Miró*.

Una trajectòria estroncada?

No es pot entendre l'activisme cultu-
ral, gairebé forassenyat, de Rafael San-
tos Torroella (Portbou, 1914) sense
donar un cop d'ull a la seva biografia.
A la vila altempordanesa encara tro-
bem les «quadres Torroella», a tocar
del camp de futbol i a recer de les vies,
on els animals facturats a l'estació
internacional abeuraven i reposaven
mentre es seguien els tràmits duanes.
La presència exemplifica la relació
d'aquesta família meitat castellana i
meitat catalana, vinculada a les duanes
i a la vila alberenca. Uns lligams fron-
terers que no va perdre mai i que
renovava en períodes estivals.

A la seva trajectòria s'introduí
com un fibló la Guerra Civil del
1936-39. Si el conflicte estroncà la
carrera de medicina d'un jove Pedrolo
i dugué a l'exili tants intel·lectuals
catalans com Calders, Tísner o Carner,
Rafael tampoc no tingué gaire sort:
format a la universitat republicana a
Valladolid i Salamanca, amb 29 anys i
situat en el bàndol dels vençuts, fou
empresonat i se li imposà pena de
mort. La condemna no s'executà, però
després dels camps de concentració
l'esperaven tres anys a la presó. Era el
final dels quaranta i, ja en llibertat,
l'intel·lectual estava decidit a bastir un
oasi cultural en un estat desèrtic. A
aquesta tasca respon la creació de la
revista d'art *Cobalto 49*.

La publicació va ser des de l'inici
un nucli de defensa i propagació de
l'art modern. Amb Tàpies i Brossa, de
Dau al Set, fundà Joc Net, i més tard
promogué l'Escola d'Altamira, on els
crítics i autors renovadors apleguaven
forces i idees a Cantàbria.

La crítica artística i la traducció

Santos va ser el responsable de la
pàgina d'art d'*El Noticiero Universal*

des del 1953 al 1980, tasca que
desenvolupà fins al tancament del
rotatiu barceloní. Després publicà les
seves crítiques a l'*ABC* fins al 1998;
hi comentà sobretot aspectes i histò-
ries inèdites de Dalí. Els articles de
l'estudiós conformen una veritable
crònica de la vida artística barceloni-
na i es caracteritzen per defensar les
noves formes d'expressió, fent-les
entenedores al gran públic.

Un altre camp on palesà la seva
capacitat va ser el de la traducció;
entre els autors que adaptà al castellà
hi ha Pessoa, Huxley, títols
emblemàtics com la *Història del arte*
de Gombrich i, curiosament, una
sèrie de contes infantils, de Perrault a
Grimm. Va ser molt considerada
l'*Antologia poètica brasiliana* de Carlos
D. de Andrade. A banda de la direc-
ció d'enciclopèdies com *Historia de la
pintura universal*, d'Aguilar, i d'altres.

Revifar un diàleg anorreat

La cultura castellana i la catalana es
retrobaren gràcies a ell. Del 1952 al
1954 es realitzaren tres congressos de
coneixença i debat entre intel·lec-
tuals. Era l'etapa de l'autarquia i de la
repressió franquista. El català va ser
des del 1939 una llengua esborrada
de l'Administració i criminalitzada en
l'àmbit públic. Les *cartillas de raciona-
miento* s'havien retirat, però no per-
què la fam fos una nafra del passat,
sinó perquè els assistents al Congrés
Eucarístic de Barcelona no podien
ser testimonis d'un país que no supe-
rava el trauma d'una guerra perllon-
gada *in eternum* pels vencedors.

El 1952, a Segòvia, el 1953, a
Salamanca i el 1954, a Santiago de
Compostel·la: són les etapes de l'apro-
pament. La idea la plantejà Santos a
Pérez Villanueva, director general
d'Enseñanza Universitaria i company
d'universitat, que l'acceptà de grat. El

A Santos Torroella es deu l'apropament de les cultures catalana i castellana, en les famoses trobades de Segòvia i de Santiago de Compostel·la

crític, juntament amb Pedro Laín, Antonio Tovar i el mateix Pérez, van fer possible que veus silenciades com Carles Riba, Josep Vicenç, Foix i Marià Manent fossin escoltades i païdes per un estol de creadors de l'òrbita feixista com Panero, Vivanco o Ridruejo. És a dir, els vençuts van ser escoltats pels revoltats que van guanyar la guerra. El mateix Manent recorda a les seves memòries amb emoció que aquells congressos van obrir la porta a un coneixement mutu, a un intercanvi editorial fluid i a una maduresa personal que va dur a més d'un a la recerca de la democràcia perduda. Aquest és el cas del poeta, polític i falangista Dionisio Ridruejo, que el 1962 participà al famós Contubernio de Munic, ciutat des d'on els grups antifranquistes enviaren a la Comunitat Econòmica Europea un programa de consens per a la tornada de la democràcia.

L'amistat amb Dalí: la passió més dolça que la sang

La publicació de *La miel es más dulce que la sangre* (1986) situà l'estudiós entre els crítics més respectats de l'obra daliniana. Fins i tot a nivell internacional. Aquest text s'ocupa de les etapes freudiana i lorquiana de l'artista i palesa no tan sols la capacitat d'anàlisi de documents poc estudiats o inèdits, la producció artística i la correspondència creuada de l'autor, sinó l'amistat personal amb el matrimoni Gala-Dalí, encetada el 1948 i que es perllongà fins a l'etapa en què el secretari personal Decharnes inundà el mercat de làmines signades prèviament pel pintor amb uns beneficis sucosos (uns tres milions d'euros, al canvi actual).

Aquesta obra, amb treballs posteriors com la *Trágica vida de Salvador Dalí* (1995), marca una fita en els

estudis dalinians. Darrere el tòpic de l'artista, trobem un territori amagat, una zona d'ombres on nien les inseguetats i les pors: la veritable personalitat de l'empordanès. L'anàlisi de Torroella és tan decisiu que un autor posterior com Ian Gibson, fins al moment el millor biògraf de Dalí, se'n declara deutor i continuador.

Un triangle màgic o una figura de mil cares?

L'ideari de Santos està influït per la Institución Libre de Enseñanza i la Residencia de Estudiantes. Per tot plegat, no és gens estrany que treballi amb aquest centre pioner per revisar les relacions entre antics estudiants, entre els quals trobem Lorca, Dalí i Buñuel. Un triangle màgic (que segons Vicent és «el més interessant que ha donat la cultura hispànica») i on Pepín Bello juga el

Carta mecanografiada de Lorca a Dalí, un amor frustrat?

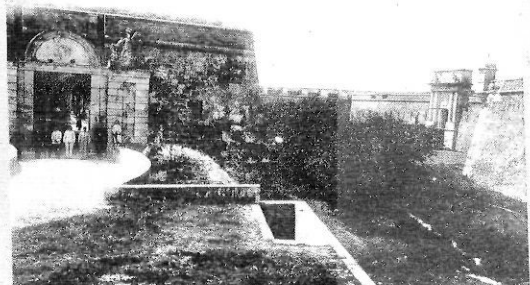
El aire que viene del mar es delicado. Los pájaros pueden volar sin llevar alas de repuesto como llevan en los Pirineos y montes del Caucaso. Entre las gentes del hotel no hay siqquiera una pantorrilla bien hecha. Las niñas que suben de las olas miran y las que bajan de la montaña desean. Estoy bastante aislado y me gusta hablar con nadie como no sea con los camareros que son guapos y se lo que van a decirme. Yo te recuerdo siempre. Te recuerdo demasiado. Me parece que teng o una cálida moneda de oro en la mano y no la puedo soltar. Pero tampoco quiero soltarla, hijito. Tengo que pensar que eres feísimo para quererte más.

x x x

Garcia Lorca i Anna M. Dalí.

Postal de Lorca a Pepín Bello, explicant detalls de Figueres. A l'anvers, vista del castell de Sant Ferran, on Dalí realitzava el servei militar.

"35 AÑOS DE JOAN MIRÓ"

paper de jòquer, d'home que es mou a l'ombra.

Dalí residente respon a aquesta inquietud. És una publicació luxosa, detallista. Un sorprenent *collage* dels anys 20, on veiem les postals creuades, la foto del castell de Sant Ferran, on Dalí fa la mili, Cadaqués a l'estiu, els viatges, com Toledo o París. I, sobretot, les cartes, fàrcides de cal·ligrames, d'imatges, d'il·lusions, també d'amor i desig. Dalí a Lorca, l'agost del 1926: «siento la nostalgia de Madrid, de nuestros paseos nocturnos [...] añoro las calles de aguafuentes y los crepúsculos azules». O una missiva de Lorca a l'empordanès, el 1927: «la mujer seccionada es el poema más bello que se pueda hacer de la sangre [...] tiene más sangre que toda la que se derramó en la Guerra Europea».

Descobrim la visió crítica de Santos, en catalogar el «estilo residente» com una sensibilitat envers la religiositat i iconoclastia, i explica certes conductes de Dalí dins el moviment surrealista (la seva defensa de Hitler) per les *boutades* d'estudiant de la Residencia.

Miró, la mostra d'una voluntat de ferro

Com a exemple de la seva tossuderia per col·locar els artistes que ell creu essencials en el lloc que es mereixen, trobem l'amistat i mecenatge transitori, si ho podem dir així, de Joan Miró. Un creador, fins al moment, gens reconegut a casa nostra i d'un prestigi creixent arreu del món. Es conegueren el 1948, quan el portbouenc li demanà si podia organitzar una exposició-homenatge de la seva obra. El pintor es mostrà esquerp perquè coneixia l'ambient retrògrad de la ciutat. L'exposició va ser un fracàs. Només va merèixer una nota de premsa i era desfavorable. No obstant això, el col·leccionista Pierre Matisse agafà el primer vol des de Nova York i comprà un bon gruix de l'obra exposada, amb la qual cosa la fama de Miró va créixer arreu. El creador mantingué sempre els lligams amb Rafael i, estant a Barcelona, visità la tertúlia de La Puñalada, un restaurant a tocar Passeig de Gràcia de la qual Torroella era assidu. Anys més tard, l'empordanès adquirí com a col·leccionista la corres-

pondència entre Miró i Dalmau, el seu galerista, amb la qual cosa s'apropà més a la figura del catalano-mallorquí (vegeu *35 años de Miró*).

El poeta en el laberint

L'antic represaliat escrivia poesia, i amb èxit de crítica. El 1952 publicà *Sombra infiel*, quatre anys més tard guanyà el Ciudad de Barcelona amb *Hombre antiguo*, i completà el cicle amb *Cerrada noche* el 1959, premi Boscán. L'obra poètica de Rafael, com palesa *Noche cerrada*, un recordatori del paisatge empordanès, de les ciutats visitades i les vivències, es mou en uns paràmetres aplicables a la seva imatge pública. Tendeix a ser introspectiva, espontània, d'una fluïdesa enganyosa, perquè si en un primer moment sembla fàcil, es comprèn després que és producte d'una elaboració i de la reflexió constant. Cal dir que la poesia és un dels àmbits on Torroella utilitza més el català.

La naturalesa es presenta com un mirall de l'ànima i dels seus estats físics, canviants, com al poema *Cada-*

Santos Torroella va ser amic personal del matrimoni Gala-Dalí i va gaudir del mecenatge transitori de Joan Miró

qués: «De silencio a silencio cual de herida / a herida y a otra vez, / se vuelve a su fatiga / el lento corazón del mar en Cadaqués». L'individu té consciència de la migradesa de la vida i dels límits de les seves realitzacions davant la natura. La mort hi és present, i el passat terrible, com a 1940: «Vi demasiado horror para que pueda / dichoso recordar / y a la alegría, / efímera y escasa, se me queda / sólo en la raya inaugural del día». Però, tot i això, es nega a claudicar: «Vivir es todavía librar una derrota. / Aquí nadie renuncie, hasta que no termine». (a *Hasta que no termine*).

Les darreres quimeres de paper

Un dels darrers textos publicats de Torroella el trobem a la *Revista del Col·legi de Doctors i Llicenciats en Filosofia i Lletres i en Ciències de Catalunya*, en el número de juliol de 2003, titulat «Giménez Caballero i Dalí». En el text, el crític mostra les coincidències temàtiques i la «longitud d'ona» que compartien en certs temes, alhora que parlant del títol d'*Un chien andalou* —que s'ha dit que era de Lorca— ens diu: «no podria ser sinó el mateix Dalí». El text mostra la figura literària de Giménez, un altre dels referents oblidats —un representant del surrealisme que després va ser feixista— d'una Edat de Plata estroncada per la bota militar.

Enguany, i coincidint amb el centenari del naixement de Salvador Dalí 2004, es publica la seva obra pòstuma: *El primer Dalí*, realitzada amb l'ajut de les Publicaciones de la Residencia de Estudiantes i de l'Institut Valencià d'Art Modern (IVAM). Un cop més, Dalí i Torroella, Torroella i Dalí, els dos cognoms romanen invariablement lligats.

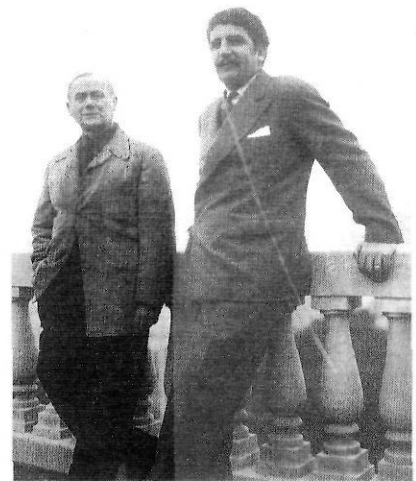
Moisés de Pablo és periodista.

Bibliografia mínima d'un intel·lectual fronterer

- Santos Torroella, Rafael: *Cerrada noche*. Instituto de Estudios Hispánicos, Barcelona, 1959.
- Santos Torroella, Rafael: *La miel es más dulce que la sangre. Las épocas lorquiana y freudiana de Salvador Dalí*. Seix Barral, 1986.
- Santos Torroella, Rafael: *35 años de Joan Miró*. Parsifal Ediciones, Barcelona, 1994.
- Santos Torroella, Rafael: *La trágica vida de Salvador Dalí*. Parsifal Ediciones, Barcelona, 1995.
- Santos Torroella, Rafael: *Antología poética de Rafael Santos Torroella*. Visor, Madrid, 1996.
- *Dalí residente*, Publicaciones de la Residencia de Estudiantes, Madrid, 1992

Joan Miró amb Santos Torroella.

“35 AÑOS DE JOAN MIRÓ”

En grup als toros de la Monumental, el 1949: d'esquerra a dreta, R. Santos Torroella, Miró, Teresa Bermejo (dona del portbouenc), María Dolores Miró (filla del pintor) i el poeta andalús Del Valle.